

Arkhaia Anatolika
 Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
 The Journal of Anatolian Archaeological Studies
 Volume 5 (2022)

Kydnos Nehri ve Tarsus
The Cydnus River and Tarsus

Sabri ARICI

 <https://orcid.org/0000-0003-4925-6704>

İlkay GÖÇMEN

 <https://orcid.org/0000-0002-8741-5545>

Geliř Tarihi: 30.07.2022 | Kabul Tarihi: 25.09.2022 | Online Yayın Tarihi: 13.10.2022

Makale Künyesi: Arıcı, S. ve Göçmen, İ. (2022). Kydnos Nehri ve Tarsus. *Arkhaia Anatolika*, 5, 288-304. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2022.52>

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Eriřimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 5 (2022) 288-304
DOI: 10.32949/Arkhaia.2022.52

Araştırma Makalesi / Research Article

Kydnos Nehri ve Tarsus *The Cydnus River and Tarsus*

Sabri ARICI*
İlkay GÖÇMEN**

Öz

Anadolu'nun güneyinde Kilikia Bölgesi'nin metropolü olan Tarsus antik kentinin kalıntıları, modern kentin altında yatmaktadır. Tarsus'tan bahseden antik yazarlar, antik kentin ortasından geçen Kydnos Nehri'nden de söz ederler. Bu yazarlar aynı zamanda şehrin büyüklüğüne ve ulaştığı refah düzeyine de vurgu yapmaktadırlar. Kentin gelişiminin temelinde ise, antik çağda bir limana sahip olması, kente uluslararası bir yolun ulaşması ve Kydnos Nehri'nin kentin içindeki geçmesi gibi etkenler bulunmaktadır. Tüm bu nitelikler, kentin ilk kuruluşunda da iyi bir planlama yapıldığını doğrulamaktadır. Tarsus'un bu özellikleri, şehircilik, ticari ve kültürel gelişim gibi çeşitli alanları önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır.

Tarsus'un karayolu, deniz ve nehir ulaşımına uygun konumu göz önüne alındığında, neden büyük ve zengin bir şehir olarak tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Oldukça stratejik bir konuma sahip olan Tarsus'ta birçok önemli yapının yanı sıra köprü, hamam, sarnıç gibi suyla ilişkili yapılar da gün ışığına çıkarılmıştır. Ayrıca Tarsus'un hem gelişimine hem de antik dönemdeki ticari faaliyetlerine ışık tutacak ithal seramikler de dikkat çekici arkeolojik buluntular arasında sayılabilir. Bu çalışmada, antik çağda Tarsus ilçesi sınırları içinden geçerek denize dökülen ve Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde yatağı değiştirilen Kydnos Nehri'nin kentle olan bağlantısı ele alınmıştır. Arkeolojik verilerin yanında, antik ve modern yazarların verdiği bilgilere dayanarak, Kydnos Nehri'nin ticarete, şehir planlamasına ve Tarsus'un kuruluşundan bu yana elde edilen refah düzeyine katkısı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Kydnos Nehri, Liman, Ticaret, Hamam, Köprü

Abstract

The ruins of ancient Tarsus, the metropolis of the Cilicia Region, located in the south of Anatolia, lie under the modern city. Ancient authors talking about Tarsus also mention the Cydnus River, which runs through the middle of the ancient city. These authors also emphasize the size of the city and the level of prosperity it has achieved. On the basis of the development of the city, there are factors such as having a port in ancient times, the fact that an international road reaches the city and the location of the Cydnus River passing through the city. All these qualities also confirm that good planning was observed in the first establishment of the city. These characteristics of Tarsus must have significantly affected various areas such as urban planning, commercial and cultural development.

Considering the location of Tarsus suitable for road, sea and river transportation, it becomes clear why it is defined as a large and rich city. Tarsus, which has a very strategic location, has water-related structures such as bridges, baths, and cisterns as well as many important structures. In addition, imported ceramics that will shed light on both the development of Tarsus and its commercial activities in the ancient period can be listed among the remarkable archaeological finds. In this study, the connection of the Cydnus River with the city, which flowed through the borders of Tarsus district in ancient times and was changed in the Eastern Roman (Byzantine) Period, was discussed. The contribution of the Cydnus River to trade, city planning and the welfare level of Tarsus since its foundation has been researched, based on the information provided by ancient and modern authors, as well as archaeological data.

Keywords: Tarsus, Cydnus River, Port, Trade, Bath, Bridge

* Doç. Dr. Sabri Arıcı, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü Yenişehir-Mersin/TR. E-mail: sabriarici@mersin.edu.tr. / Orcid iD: 0000-0003-4925-6704

** Dr. İlkay Göçmen. E-mail: ilkaygocmen2@gmail.com / Orcid iD: 0000-0002-8741-5545

Giriş

Nehirler, hem kentlerin kuruluş ve yayılımında hem de ticari, sosyal, ekonomik ve politik gelişimlerinde önemli ölçüde katkı sağlayan coğrafi unsurlardır. Nehir, kıyı ve limanla bağlantılı kentlerin, ticari açıdan zengin oldukları ve halklarının yaşam koşullarının iyi olduğu bilinmektedir. Bazı kentler iç bölgelerde kurulmuş olsalar bile, liman ve deniz bağlantısını sağlayan nehirlerle sahip ise, bir kıyı kenti gibi gelişim kaydetmişlerdir. Anadolu'da bulunan orta ve büyük hacimli bazı nehirler ve bunların çevresinde kurulan kentler analiz edildiğinde, tıpkı deniz kıyısındaki kentler gibi dinamik ve zengin bir gelişim gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nehir kenarında veya nehir ağzı yakınlarında kurulan kentler, dağlık bölgelerle ticari, kültürel ve siyasi açıdan bağlantı sağlarlar¹. Tarsus ile Kydnos Nehri arasındaki ilişkiye, ticari faaliyetleri hem kara yolu hem de nehir ve limanla bağlantılı gelişen Priene ve Miletos gibi kentler örnek gösterilebilir. Maiandros/Büyük Menderes², Eurymedon/Köprüçay (Aspendos), Kestros/Aksu Çayı (Perge)³ ve Kaystros (Ephesos)⁴ gibi nehirler, çevresindeki kentlerin büyüüp gelişmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu bağlamda, Kydnos Nehri de antik Tarsus'un kent planına, kültürel yaşamına ve ticari hayatına etkilemiş olmalıdır.

Kydnos Nehri, Bolkar Dağı'nın (Orta Toroslar) güneydoğusundan kaynağını alır. Batıda Cehennem Deresi, doğuda ise Kadıncık Irmağı olarak isimlendirilen iki ayrı kol birleşir. 142 km uzunluğundaki nehir, yukarı kesimlerinde engebeli alanlardan geçerek, aşağılara indikçe dar ve derin vadiler içinde kendine yol bulur. Tarsus'un bulunduğu ovaya kadar da böyle devam eder. Ancak ovaya doğru ilerledikçe eğim azalır ve daha alçak yamaçlar içinde kendisine yatak oluşturur. Nehir, kent merkezinin doğusunda Kusun Deresi'ni tali bir kol olarak içine alır ve ovayı geçerek Mersin Körfezi'ne yönelir. Kydnos, buradan itibaren ova üzerinde eğimin iyice azalmasına bağlı olarak menderesler çizerek kuzeyden güneye doğru akar. Denize 1 km kadar yaklaştığında ise, aniden batıya dönerek, 7 km kadar kıyıya paralel bir şekilde ilerler ve Kulak Köyü yakınlarında Akdeniz'e dökülerek, burada geniş Çukurova Deltası'nın batı kesiminin oluşmasına katkı sağlar⁵.

Tarsus ve içinden geçen Kydnos Nehri, antik dönemde, Ovalık Kilikia'nın doğu sınırı olarak nitelendirilebilecek bölgede yer alır (fig. 1). Kilikia, batıda Korakesion (Alanya), doğuda Alexandria Kat Isson (İskenderun), kuzeyde Toros Dağları ve güneyde Akdeniz ile sınırlanan bir bölgeyi tanımlamak için kullanılır. Bölgenin bir bölümü ovalık, bir bölümü ise dağlıktır⁶. Akdeniz'e uzun bir kıyı şeridine sahip Kilikia'nın ovalık kesiminde yaşam izlerinin neredeyse hiç kesintiye uğramadan devam ettiği Tarsus kenti bulunmaktadır. Bu kentin kuzeyinde Kilikia Pylai (Gülek Geçidi) ve güneyinde Akdeniz yer almaktadır⁷. Nehir, önce Tarsus'u ikiye ayırarak içinden ve MS 6. yüzyılda gerçekleşen fiziki bir müdahale sonucunda kentin çevresinden (doğusu) geçmektedir. Bu nehrin varlığı, Tarsus'un kent planlanması, ticari ilişkileri ve kültürel yaşamını olumlu anlamda etkilemiş ancak, kimi zaman da sel taşkınları yüzünden kente ciddi zararlar vermiştir.

Bu çalışmanın amacı, Kydnos Nehri'nin Tarsus antik kenti için önemini ve nehrin eski yatağıyla bağlantılı olabilecek antik yapılar ile nehir arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Yöntem olarak, başta antik kaynaklar ve arkeolojik veriler olmak üzere, modern

¹ Köse 2017, 179 ve 192-193.

² Mert 2021, 348-364.

³ Köse 2017, 179-180.

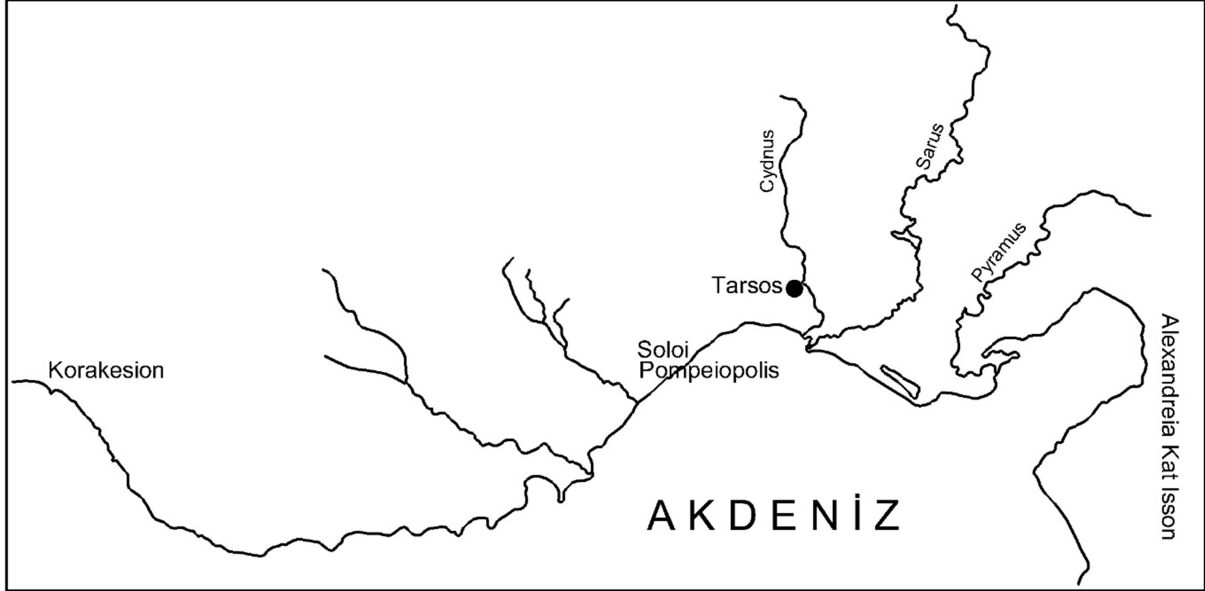
⁴ Ürkmez 2021, 573-598.

⁵ Dinç 2009, 98-99.

⁶ Str. XIV, 3, 1.

⁷ Ovalık Kilikia'daki bazı kentlerin stratejik önemleri için bk. Durukan 2015a, 1-7.

kaynaklar ve kentte gerçekleştirilen gözlemlerden yararlanılmıştır. Aşağıda, öncelikle Tarsus kentinin tarihçesi, akabinde Kydnos Nehri'nin adının geçtiği antik kaynaklar, daha sonra bu nehirle bağlantı olabilecek olan sarnıç, hamam ve köprülerden söz edilecek, elde edilen veriler değerlendirilerek, sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

Figür 1: Kilikia Bölgesi ve Tarsus haritası

Tarsus'un Tarihi

Tarsus, antik dönemde Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia) sınırları içinde gelişmiş bir kent, günümüzde ise Mersin iline bağlı bir ilçedir. Antik kentlerin şekillenmesinde, bölgenin coğrafi özellikleri birinci derecede etkili olmuştur. Bunların içinde Tarsus'un üç coğrafi özelliği, gelişmiş bir kent olmasında etkin rol oynamıştır: Bunlardan birincisi Kydnos Nehri ve bunun limanla (Rhegma Gölü) olan bağlantısı, ikincisi Kilikia Pedias sınırlarında konumlanıyor olması ve sonuncusu ise, kuzeyi güneye ve doğuya bağlayan Kilikia Pylai'dır⁸. Bunların dışında, genel olarak insan yaşamına en ideal olan Akdeniz ikliminin etkisinin yanı sıra, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bulunması gibi etkenler, kenti daha da önemli hale getirmiştir. Tarsus'un hayat damarları olan bu özellikler sayesinde kent ve çevresi, Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim için tercih edilmiştir. Yerleşime yönelik en erken arkeolojik veriler, Gözlükule Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazılar sonucunda açığa çıkarılmıştır (fig. 2). Erken evrede bir köy yerleşimi olarak nitelendirilen höyüğün geçmişi, MÖ 7. binyıla yani, Neolitik Dönem'e kadar inmektedir⁹. MÖ 2. binyıl ortalarında Kizzuwatna Krallığı'na başkentlik yapan Tarsus, daha sonra Hitit kontrolüne girmiş ve bu süreçte büyük bir gelişim göstermiştir¹⁰. Asur Dönemi'nde, Kilikia'nın büyük bir bölümü ile birlikte Tarsus da Yeni Asur egemenliğine girmiş ve MÖ 7. yüzyılda Gözlükule'deki yerleşim, yeni bir lokasyona taşınmıştır¹¹. Burası, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde gelişen modern Tarsus'un bulunduğu alandır.

Kentin taşınması veya yeniden kuruluşu, Illubru Valisi Kirua tarafından başlatılan, Tarzi (Tarsus) ve Ingira kentlerinin katılımıyla tırmanan ve Hellenler tarafından desteklendiği ifade edilen bir isyanla ilişkilendirilmektedir. Yeni Asur'un bölgedeki yeraltı

⁸ Starr 1963, 163- 165; Hild ve Hellenkemper 1990, 132; Ramsay 2000, 13; Forlanini 2013, 15-16.

⁹ Özyar ve Ünlü 2015, 49.

¹⁰ Bing 1969, 18-27; Dalley 1999, 73.

¹¹ Desideri ve Jasink 1990, 160-161.

zenginliklerinden faydalanmasının önüne geçmeyi amaçlayan bu başkaldırıda, isyancıların Kilikia geçitlerini tuttuğu ve böylelikle Yeni Asur'un değerli maden sevkiyatının sekteye uğratıldığı belirtilmektedir¹². MÖ 696 yılında Illubru Valisi Kirua önderliğindeki bu isyana Ingira ve Tarzi'de ikamet eden halkın da katıldığı ve kanlı bir biçimde bastırılan isyan sonrasında Ingira ve Tarzi kentlerinin tahrip edildiği, kaynaklar tarafından aktarılmaktadır¹³. Bu önemli olay, Yeni Asur yıllıklarında Kral Sanherib'in kendi ağzından şu sözlerle yer bulmaktadır¹⁴:

Figür 2: Gözlükule Höyüğü kuzeydoğudan bakış

"Illubru Valisi Kirua, tanrılarını terk eden bana tabi bir köle, Khilakku halkının isyanına neden oldu ve onları savaş için hazırladı. Ingira ve Tarsus'ta ikamet eden halk, onu desteklemek için geldiler ve geçiş trafiğini engellemek için Que yolunu ele geçirdiler".

Yeni Asur Kralı Sanherib'in (MÖ 704-681) isyanı bastırmasının ardından tahrip edilen Ingira ve Tarzi kentlerinin yeniden yapılandırıldığı aktarılmaktadır¹⁵. Bunun yanında yıllıklarda adı geçen Ingira'nın lokalizasyonuna yönelik çeşitli öneriler bulunmakla birlikte, Tarzi'nin Tarsus ile eşitlenmesi hususunda bilim insanları arasında bir fikir birliği söz konusudur¹⁶. Bu eşitleme önerileri ile doğrudan ilişkilendirilebilecek bir diğer önemli ayrıntı ise, Ingira'yla eşitlenen Ankhiale kenti ile birlikte Tarsus'un Sardapallos tarafından aynı günde kurulduğu yönündeki bilgidir. Üstelik bu durumu doğrulayan bir yazıt olduğundan ve Asur dilinde yazılmış bu yazıtın Ankhiale kentinde bulunduğu da söz edilmektedir¹⁷.

Antik kaynaklarda Tarsus'un kuruluşu ya da yeniden inşasına yönelik aktarımların yanı sıra kurucu olarak nitelendirilen Sanherib'in bu kuruluşta benimsemiş olduğu ilke dikkate değerdir. Babil kökenli antik yazar Berossos'un aktarımlarında Kral Sanherib'in Tarsus'u Babil kenti görünümünde inşa ettiği ifade edilmektedir¹⁸. Bu ifade kente ait yapıların Kydnos'un iki yakasına yayılmış, kentin nehir etrafında büyümüş ve gelişmiş olduğu şeklinde yorumlanmalıdır. Mezopotamya uygarlıklarının kent kurma politikalarında önemli bir öge olarak öne çıkan bu uygulamayla Babil'in yanı sıra¹⁹ Ninive, Kiş ve Uruk gibi kentlerde de karşılaşılmaktadır²⁰. Bu görüşü destekleyecek antik kaynak, Roma Dönemi'nde karşımıza çıkar. MS 3. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Filozof Flavius Philostratus, Tarsusluların nehrin her iki yakasında su kuşları gibi oturduklarından söz etmektedir²¹. Bu

¹² Bing 1969, 98.

¹³ Dalley 1999, 73; Jasink ve Bombardieri 2007, 26; Jasink ve Bombardieri 2008, 36.

¹⁴ Luckenbill 1924, 61; Alkım 1965, 17.

¹⁵ Bing 1969, 101-102.

¹⁶ Ingira'nın Ankhiale ile eşitlenmesi konusunda bk. Erzen 1940, 62; Bing 1969, 104, 136; Ingira'nın Soloi'ye lokalize edilmesi konusunda bk. Casabonne *et al.* 2001, 60-62. Ingira'nın Yunan kaynaklarında bahsedilen Zephyrion ile eşitlenmesi önerisi için bk. Durukan 2015b, 34-36.

¹⁷ Aristobulus, FGrHist IIB, 772, nr. 9; Hellanicus, FGrHist I, 123, nr. 63; Callisthenes, FGrHist IIB, 650, 34. Arr. *Anab.* II, 5; Str. XIV, 5, 9; Steph. Byz. A23. 21.

¹⁸ Sayce 1910, 1340

¹⁹ Babil'in İskender ve Seleukos Dönemi'ndeki kent planı için bk. Held 2002, 219-220.

²⁰ Sayce 1910, 1340. Kentin nehrin iki yakasında gelişmesini temel alan bu kent kurma geleneğinin Hellenistik Dönem'de Seleukoslar tarafından Babil başta olmak üzere Seleukeia on Tigris, Ai Khanum, Seleukeia Pieria ve Antiokheia ad Orentes'te de sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Held 2002, 217-250.

²¹ Flav. Phil. I, 1.

bağlamda, Yeni Asur Dönemi'nde Kydnos Nehri'nin iki yakasında kurulan Tarsus'un Pers Dönemi, Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi'nde nehir çevresinde gelişmiş ve büyümüş olduğu anlaşılmaktadır.

Kilikia'nın Pers kontrolünde olduğu dönemde Tarsus, Perslere bağlı vasal bir krallık olan Syennesis Hanedanlığı'nın idari merkezi olmuştur. Bu süreçte Tarsus, bölgenin en büyük ve en önemli kenti olarak nitelendirilmektedir²². MÖ 401 yılında Sardis Satrabı Genç Kyros'un abisi Büyük Kral'a karşı başlattığı ayaklanmada, hem Tarsus hem de Syennesis Hanedanlığı'nın adı öne çıkmakta ve yapılan aktarımlarda kent zenginliğine vurgu yapılmaktadır²³. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde Tarsus, Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir²⁴. İskender'in ardıllarının varlık gösterdiği kaotik süreçte bölge ile birlikte Tarsus, birçok kez el değiştirse de, MÖ 3. yüzyıl sonlarında yani III. Antiokhos Dönemi'nde tüm Asia Minor ile birlikte Seleukos kontrolüne girmiştir²⁵. Kent, Hellenistik Dönem içindeki en parlak devrini ise, IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-164) Seleukos tahtında bulunduğu süreçte deneyimlemiştir. MÖ 188 yılındaki Apameia Anlaşması'nın ardından Seleukos topraklarının batı sınırını Sarpedon Burnu oluşturur. IV. Antiokhos Epiphanes tarafından Tarsus başta olmak üzere Magarsos ve Adana'nın dâhil olduğu kentlerin adı hanedanlık isimlerini kapsayacak biçimde değiştirilir²⁶. Bu süreçte Antiokheia ad Kydnos (Kydnos Kıyısındaki Antiokheia) olarak yeniden adlandırılan Tarsus, Kilikia'nın yönetim merkezi olmanın yanında "ANTIOCEWN TWN PROS TOI KUDNWI" lejanti ile sikke darp etmeye başlamıştır²⁷. MÖ 1. yüzyılda tüm Akdeniz'i kapsayan ve Kilikia korsanlarından kaynaklanan kaotik süreçte Roma, Kilikia'ya müdahil olmuş ve bölge "Provincia Cilicia" yani "Askeri Bölge" ilan edilmiştir²⁸. MÖ 64 yılında Pisidia, Pamphylia ve Kilikia'nın da dahil edildiği "Kilikia Eyaleti" kurulmuş ve eyaletin başkenti Tarsus olmuştur²⁹. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla bu eyaletin yönetimine atanan Romalı devlet adamı Cicero, MÖ 5 Ekim 51 yılında Tarsus'a ulaşmıştır³⁰. Roma'da meydana gelen iç karışıklıkların ardından MÖ 40 yılında Octavianus ile Marcus Antonius arasında Brundisium Anlaşması yapılır. Bu anlaşmaya göre, Roma toprakları bu iki önemli isim arasında paylaşılmış ve Tarsus'u da içeren Doğu Akdeniz'in yönetimi Marcus Antonius'a bırakılmıştır³¹. Antonius tarafından yapılan düzenlemeler sonucunda, Kilikia Pedia'sın doğu bölümü Syria Eyaleti'ne dahil edilmiştir³². Söz konusu süreçte Tarsus, özgür kent statüsü ve vergi muafiyeti gibi birtakım imtiyazlar elde etmiştir³³. Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın Kydnos Nehri'ni kullanarak Tarsus'a ilerlemesi ve Marcus Antonius ile burada bir görüşme gerçekleştirmiş olması da, özellikle bu çalışma için dikkate değer bir tarihi kayıttır³⁴. Augustus'un kontrolü ele geçirdiği MÖ 31 yılından sonraki süreçte Tarsus, Marcus Antonius tarafından tanınan imtiyazlarını korumayı başarmıştır. Hatta Augustus'un kente karşı ılımlı bir tutum sergilediği aktarılmaktadır. İmparatorun böyle davranma gerekçesi ise, hocası olan Athenodoros'un Tarsuslu olması ile ilişkilendirilmektedir³⁵. Sonraki süreçte, İmparator

²² Diod. Sic. XIV, 20, 2.

²³ Xen. An. II, 11-12, 14, 16, 18, 20, 21-23, 25.

²⁴ Arr. An. II, 4, 2-11.

²⁵ Durukan 1998, 88-90; Tempesta 2005, 59-60.

²⁶ Von Aulock 1963, 232-233; Hild ve Hellenkemper 1990, 428; Cohen 1995, 358.

²⁷ Cohen 1995, 359; Tempesta 2005, 61-63.

²⁸ Levick 1967, 21-23.

²⁹ Hild ve Hellenkemper 1990, 32.

³⁰ Cic. Att. V, 20, 1.

³¹ Akşit 1985, 31.

³² Sayar 2004, 19-20.

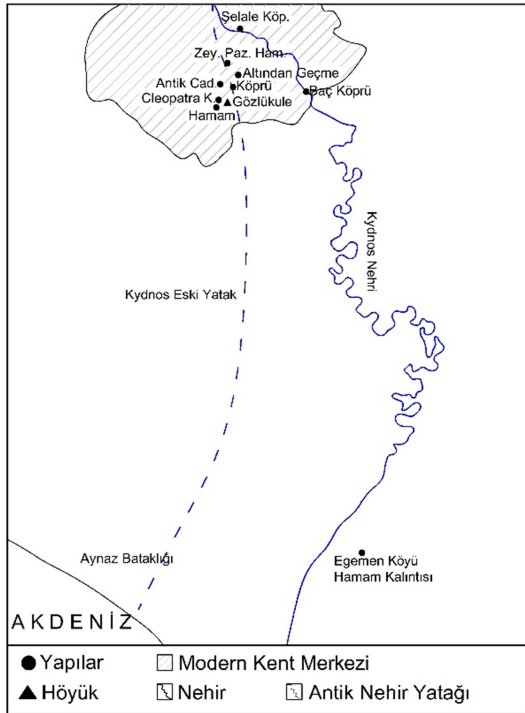
³³ App. B. Civ. V, 7.

³⁴ Plut. XXVI, 1-3.

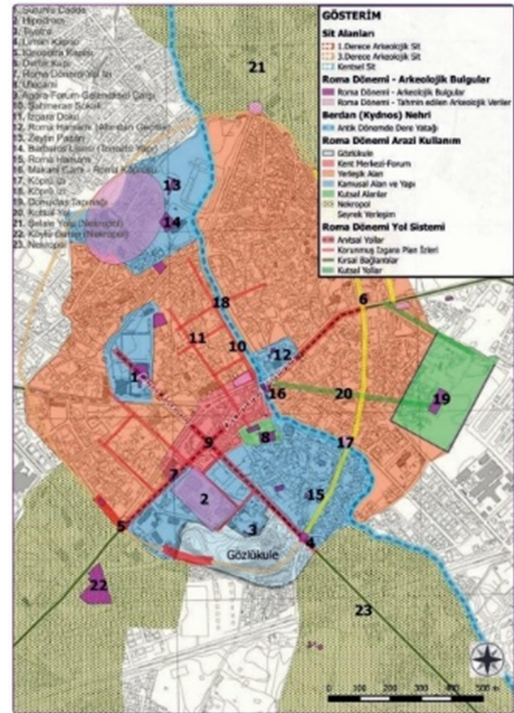
³⁵ Sayar 2013, 25.

Vespasianus tarafından MS 72 yılında hem dağlık hem de ovalık kesimi kapsayan geniş topraklar birleştirilerek, doğrudan imparatora bağlı “Kilikia Eyaleti” kurulur ve bu yeni eyaletin başkenti yine Tarsus olur³⁶. Doğrudan merkeze bağlı bir eyalet olmasının ardından hem kıyı hattı hem de kıyı ile iç kesimleri birbirine bağlayan yollara ve altyapı çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu imar etkinliklerine, Tarsus’a ulaşan rota da etkilenir ve Parth tehlikesi ile birlikte hem geçit hem de yol genişletilir³⁷. Kilikia Pylai olarak isimlendirilen Gülek Boğazı’nın güneyi ve kuzeyinden ele geçen mil taşları ve yazıtlar, Tarsus’un bir metropolis olmasına doğrudan etki eden uluslararası yol güzergâhı üzerinden Roma’nın bölgeye olan ilgisine kanıt sunmaktadır. Dahası bu kanıtlar, söz konusu rota üzerinde hangi imparatorların faaliyette bulunduğunu teyit niteliğinde olmuştur. Tarsus’un kuzeyinden Parth Seferleri ile ilişkili olarak Antoninus Pius ile Marcus Aurelius’un müşterek imparatorluğundan başlayarak Caracalla, Macrinus, Elagabalus ve Alexander Severus dönemlerine ait mil taşları ele geçmiştir³⁸. Bunlar, hem rotanın hem de Tarsus’un Parth Seferleri kapsamında stratejik öneminin arttığının da en belirgin göstergesidir. Parth Seferleri’nin artış kaydettiği MS 3. yüzyılın erken evrelerinde başkent olma özelliğini sürdüren Tarsus, Anazarbos ile metropolis olma konusunda bir yarış içine girmiştir. Sasani Kralı I. Sapur, MS 260 yılında diğer yerleşimlerin yanı sıra Tarsus’u da hakimiyeti altına almıştır. MS 5. yüzyıla gelindiğinde etkinliğini önemli ölçüde yitiren kent, MS 6. yüzyılda büyük bir sel felaketine maruz kalmıştır³⁹. MS 613 yılında Sasaniler tarafından ele geçirilen Tarsus, MS 629 yılında tekrar Bizans kontrolüne girmiş ve MS 637 yılında gerçekleşen akınlar sonucunda ise burada Arap egemenliği başlamıştır. Kentin dönüşüm yaşadığı bu süreçte Kydnos Nehri’nin adı Şam’daki bir nehrin adına ithafen Al Baradan (Berdan) olarak değiştirilmiştir⁴⁰.

Figür 3: Kydnos Nehri'nin antik dönemdeki eski ve yeni yatağı

Figür 4: Tarsus'taki arkeolojik yapıların kentteki dağılımı (Belge ve Aydınöğlu 2017, şek. 5)

³⁶ Sayar 2004, 20-25.

³⁷ Sayar 2019, 152.

³⁸ Sayar 2019, 149-153.

³⁹ Procop. *Aed.* V, 5, 14-20.

⁴⁰ Hild ve Hellenkemper 1990, 428-429.

Kydnos Nehri (fig. 1, 3-4)

Aşağıda da açıklanacağı üzere, birçok eskiçağ kaynağında Kydnos Nehri'nden söz edilmesi, kent ile nehir arasındaki bağlantı ve etkileşimi ortaya çıkarmaktadır. W. M. Ramsay, Dion Khrystostomos'tan alıntı yaparak, nehrin kent merkezindeki temizliği ve Tarsuslular'ın nehirlerine duyduğu sevgi ve saygıdan söz etmektedir⁴¹. Bu aktarım, Kydnos'un kent için önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda, Kydnos, bir yandan Tarsus'un köyden büyük bir kentte dönüşmesini, bu kentteki insanların yaşam koşullarının, tarımın ve ticaretin gelişmesine katkı sağlarken, bir yandan da sel baskınları ve taşıdığı alüvyonlarla hayatın zorlaşmasına da neden olmuştur. Tarsus'u ayrıcalıklı kılan ve gelişmiş bir kent olmasına etki eden bir diğer faktör ise, antik dönemde bir lagün olarak tanımlanan "Rhegma Gölü"dür. Günümüzde ise "Aynaz Bataklığı"⁴² olarak bilinen bu yer, kentin ortasından geçtiği ifade edilen Kydnos Nehri'nin deniz ile buluştuğu nokta olarak tanımlanmaktadır⁴³ ve burası antik dönemde Tarsus'a liman olarak hizmet etmiştir⁴⁴. Bu doğal liman vasıtasıyla kent, Akdeniz ticaretine entegre olan ve özel konumu nedeniyle antik dünyada adından sıkça söz ettiren bir yerleşime dönüşmüştür. Bu limanın tam olarak ne zaman kullanılamaz hale geldiği bilinmese de en azından 19. yüzyıl ortalarında bir bataklık görünümünde olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵. Limanın dolmasının ardından Tarsus'a, antik kaynaklarda Aulai olarak adı geçen ve kentin yaklaşık 20 km batısında yer alan Kazanlı'nın liman olarak hizmet ettiği önerilmektedir⁴⁶.

Karayolu ve deniz ulaşımının yanında antik dönemde Tarsus'un tam ortasından geçen Kydnos Nehri de kentin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Kilikia Pedias'ın en önemli üç akarsuyundan biri olan Kydnos'un⁴⁷, kentin ticari faaliyetleri esas alınarak nehir taşımacılığı bağlamında da kullanılmış olduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla nehir taşımacılığı, Tarsus'un gelişkin bir kent olmasına en az karayolu ve limanın varlığı boyutunda katkıda bulunmuş olmalıdır.

Yunan mitolojisinde Kydnos adının kökeni, Iapetos'un torunu Kydnos ile ilişkilendirilir. Kydnos'un oğlu Parthenios, nehir üzerinde konumlanan ve Parthenia adı verilen Tarsus'un kurucusu olarak aktarılır⁴⁸. Sikkelerde nehir tanrısı olarak kişileştirilen⁴⁹ Kydnos, Tarsus'un Yeni Asur Dönemi'ndeki kuruluşunda gerek kent planlaması gerekse de antik dönem yapılarının lokalizasyon seçiminde belirleyici olmuştur. Bu dönemde yeniden yapılandırılan Tarsus ve bunun yanında Kydnos Nehri için en erken tarihsel veri, Alexander Polyhistor'un Berossos'tan alıntılarına dayanır. Bu aktarımlarda kentin adına Yeni Asur Kralı Sanherib'in Kilikia'daki bir karışıklığa müdahalesi ve Tarsus'un Babil görünümünde yeniden kuruluşu kapsamında yer verilir⁵⁰. Bazı bilim insanları, "Babil görünümünde" ifadesini kentin söz konusu süreçte yeniden kuruluşunun Kydnos'un iki yakasında gerçekleştiği şeklinde yorumlamıştır⁵¹. Pers Dönemi'nde Tarsus, Genç Kyros'un seferi bağlamında bir kez daha öne çıkmıştır. Ksenophon, Kilikia Kralı Syennesis'in Tarsus'taki sarayından, kentin büyük ve zengin olduğundan bahsetmiş ve iki yüz ayaklık Kydnos'un

⁴¹ Ramsay 2000, 21-25.

⁴² Günümüzde Tarsus'a bağlı Kulak ve Bahşiş mahallelerinin bulunduğu alandır.

⁴³ Hild ve Hellenkemper 1990, 428.

⁴⁴ Öner *et al.* 2005, 85- 86; Dinç 2009, 58-60.

⁴⁵ Barker 1853, 16.

⁴⁶ Durukan 2015b, 48-53.

⁴⁷ Bölgenin diğer önemli nehirleri Pyramos (Ceyhan) ve Saros (Seyhan)'tur.

⁴⁸ Erhat 2007, 187.

⁴⁹ Tekin 2001, 525-526.

⁵⁰ Schnabel 1923, 269.

⁵¹ Sayce 1910, 1340; Dalley 1999, 76. Söz konusu uygulamanın Mezopotamya'daki köklü kentlerin planlamasında esas alınan bir ilke olması konusunda bk. Held 2002, 217-250; Dalley 1999, 76; Sayce 1910, 1340.

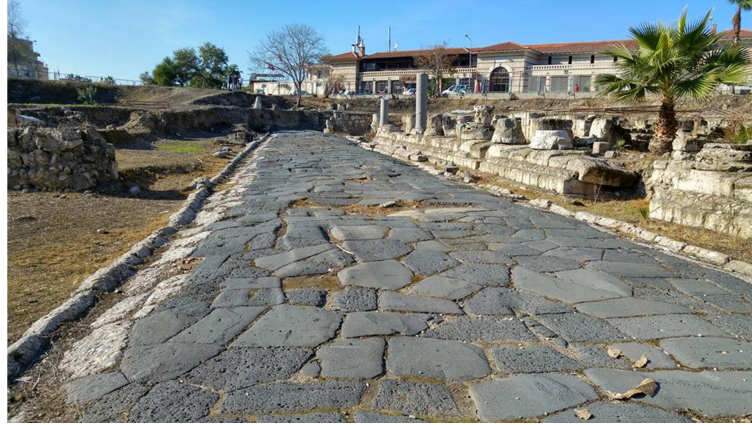

kentin tam ortasından geçtiğini ifade etmiştir⁵². Arrianus, Kydnos'un kentin tam ortasından geçtiğini ve serinlemek için nehre giren İskender'in ateşli bir hastalığa yakalandığını aktarmıştır⁵³. Quintus Rufus, İskender'in Tarsus'a ulaştığı bilgisine ek olarak Kydnos'un sularının soğukluğuna vurgu yapmıştır⁵⁴. Strabon, Ankhiale'nin ardından göl olarak yorumladığı Rhegma'ya yakın olan Kydnos'un döküldüğü yere ulaştığını, bu gölün etrafında silah depolarının bulunduğunu, nehrin bu göle döküldüğünü ve kentin içinden yol alan Kydnos'un Gençler Gymnasionunu teğet geçerek aktığını ifade etmiştir⁵⁵. Plutarkhos, Kleopatra'nın saltanat kayığı ile Tarsus'a doğru Kydnos'un içlerine yelken açmasını ve nehir kıyısındaki halkın meraklı bakışları arasında Marcus Antonius ile buluşmasını anlatmıştır⁵⁶. Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus, Tarsus'tan Kydnos Nehri ile övünen Kilikia'nın güzel bir kenti olarak söz etmiş ve Kydnos Nehri'nin şekillendirdiği yerde kentin kurulduğunu aktarmıştır⁵⁷. Vitruvius ise, Kydnos'un suyunun gut hastalığına iyi geldiğini ifade etmiştir⁵⁸.

Geç Antik Dönem'de ise, Prokopius'un, Kydnos'un Tarsus kentine olumsuz etkisini ayrıntılı bir şekilde anlatması dikkat çekicidir⁵⁹. Yazar, Tarsus'taki nehrin kentin ortasından geçtiğinden ve bir taşkın sonrasında kentte büyük bir yıkıma yol açtığından söz etmiştir. Hatta taşkın sırasında suların evlerin ikinci katna kadar yükseldiği ve bu olumsuz durumun İmparator Iustinianus'a haber verildiğine değinir. Bu felaket karşısında imparatorun yeni bir yatak kazılmasını ve nehrin yatağının değiştirilmesini emrettiği, aktarılan bilgiler arasındadır. Bu düzenlemenin ardından, aşağıda açıklanacağı üzere, yeni yatak üzerinde köprüler inşa edilmiştir.

Kydnos Nehri ile Bağlantılı Olabilecek Yapılar

Burada, öncelikle arkeolojik veriler üzerinden, Tarsus'un kent planlamasına yönelik yapılan tespitler ele alınacaktır. 1990'lı yıllarda, Tarsus Müzesi Başkanlığı'nda, L. Zoroğlu'nun bilimsel danışmanlığında yürütülen kazılar sonucunda, Cumhuriyet Alanı'nda açığa çıkarılan antik cadde (fig. 5), kent planının anlaşılmasına yönelik önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Kentin kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bu caddenin, en azından Augustus Dönemi'nden itibaren kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁰.

Figür 5: Cumhuriyet Alanı'ndaki Antik Cadde

⁵² Xen. *An.* I, 2, 23-24.

⁵³ Arr. *An.* II, 4, 7-8.

⁵⁴ Curt. III, V, 1-4.

⁵⁵ Str. XIV, 5, 10, 12.

⁵⁶ Plut. XXVI, 1-3.

⁵⁷ Amm. Marc. XIV, 8, 3.

⁵⁸ Vitr. VIII, 3, 6.

⁵⁹ Procop. *Aed.* V, 5, 14-20.

⁶⁰ Zoroğlu 1996, 251 vd.

Geçtiğimiz yıllarda Kleopatra Kapısı'nın 215 m doğusunda ikinci bir caddeye ait kalıntılar tespit edilmiştir⁶¹. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu bu ikinci caddenin hem aksı hem de döşeme taşlarının daha önce açığa çıkarılan cadde ile uyumlu olmasından dolayı, bu iki caddenin çağdaş oldukları düşünülmektedir. Bunun yanında, bu ikinci caddenin kent merkezindeki bir köprüye ait kemerin açığa çıkarıldığı Makam Camisi'nin bulunduğu alana kadar uzanmış olduğu tahmin edilmektedir. Her iki cadde de antik Tarsus'un ana arterleri olarak nitelendirilmekte ve bu nedenle *cardo maximus* ve *cardo decumanus* olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, her iki cadde ve nehir etrafında inşa edilmiş su ile ilişkili başlıca kamusal yapılar şunlardır:

Köprüler

Kydnos'un kent içindeki konumuna yönelik antik kaynak aktarımlarını doğrulayan ilk mimari yapı, 2007 yılında kent merkezinde bulunan ve Hz. Danya'l'a ait olduğu düşünülen mezarın yer aldığı Makam Camii avlusundaki taş köprüdür (fig. 6)⁶². Yapının üç kemerli tasarımı⁶³, kullanılan malzeme, işçilik, tonozda *opus caementicium* kullanılmamış olması ve kemer alını ile tonozu oluşturan taşlar arasında demir kenetlerin varlığı dikkate alınarak, bu köprünün MÖ 2. yüzyıla tarihlendiği önerilmektedir⁶⁴. Bu durumda, Kydnos'un eski yatağı üzerinden yol bağlantısı sağlayan bu köprü, güneybatı-kuzeydoğu aksı doğrultusunda uzanan *cardo decumanus*un kesintisiz ilerlemesi adına planlanmış olmalıdır. Augustus Dönemi'nde kullanımda olduğu önerilen Cumhuriyet Alanı'ndaki caddenin yanında, onunla çağdaş olduğu düşünülen ikinci cadde ve yukarıda sözü edilen Hellenistik Dönem'de yapıldığı önerilen Tarsus Köprüsü'nün aynı inşa programı kapsamında planlanmış ve inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Tarsus'un doğu çıkışında konumlanan Iustinianus (Bac) Köprüsü (fig. 7) de su ile ilişkili yapılar grubuna girmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve üç kemerden oluşan bu yapının ilk inşasından sonraki süreçte birçok kez onarım gördüğünü, hem farklı tasarımları yansıtan kemerleri hem de bu kemerlerde kullanılan malzeme ve işçilik kalitesi doğrulamaktadır. Çeşitli dönemlerde onarım görmüş olmasına rağmen köprünün ilk inşası, İmparator Iustinianus Dönemi'ne (MS 527-565) atfedilmektedir. Bu evre ile ilişkilendirilen kalıntılar ise, köprünün doğusunda yer alan üçüncü kemer üzerinde belirgindir⁶⁵. Bu köprünün ilk inşası, Prokopius'un aktarımlarında yer bulan ve Tarsus'ta meydana gelen taşkınının ardından imparatorun nehrin yatağının değiştirilmesi yönündeki talimatıyla ilişkilendirilmektedir⁶⁶.

Kydnos'un kent içindeki ve yatak değişikliğinin ardından kentin doğusundaki konumuna kanıt sunan bu iki köprünün yanı sıra, kuzeyde Tarsus Şelalesi'nin olduğu alanda üçüncü bir köprü yer almaktadır (fig. 8). Bu yapı, MS 6. yüzyıldaki yatak değişikliğinin hangi noktadan yapıldığına yönelik bazı tespitlerde bulunmaya da olanak sunmaktadır. Bu doğrultuda, şelalenin yukarısında sular altında kalmış kayalıklarda, Roma Dönemi'ne ait bir *nekropolis* alanı tespit edilmiştir⁶⁷. Bu alanın biraz aşağısında ise, yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanan Şelale Köprüsü'ne ait iki ayrı kemer

⁶¹ Alkaç ve Kaplan 2017, 82.

⁶² Yıldız 2008, 32; Eser 2014, 13.

⁶³ Üç merkezli kemer, yarım daire formundaki kemere göre merkez noktadan bölünmüş iki eğriden meydana gelir. Genel olarak bu form, kemer kavisini oluşturan eğrinin üç ayrı merkeziyle tanımlanmaktadır. Kemerin tepe noktasında meydana gelen kırılmadan dolayı kemer kaburgası, yarım daire formundaki kemerlerden farklı olarak bir süreklilik arz etmez. Detaylı bilgi için bk. Boyd 1978, 90.

⁶⁴ Göçmen 2022, 319-320.

⁶⁵ Göçmen ve Durukan 2021, 351-352.

⁶⁶ Procop. *Aed.* V, 5, 14-20.

⁶⁷ Zoroğlu 1995, 66-67.

bulunmaktadır. Yapının güneydeki kemeri erken tarihlerde yapıldığına ait izler içerse de, Osmanlı Dönemi'nde büyük bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Buna karşın kuzeyde yer alan ikinci kemer, Roma ve Doğu Roma (Bizans) Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır⁶⁸. *Nekropolis* alanının varlığı ile köprünün ilk inşası birlikte düşünüldüğünde, yatak değişikliğinin şelalenin bulunduğu alanın daha yukarisından gerçekleştirilmiş olduğu çıkarımı yapılmalıdır. Dolayısıyla Şelale Köprüsü'nün de bu değişikliğin ardından, Iustinianus Dönemi'nde (MS 527-565) inşa edildiği önerilebilir.

Figür 6: Tarsus Köprüsü

Figür 7: Iustinianus Köprüsü

Figür 8: Tarsus Şelale Köprüsü

Figür 9: Altından Geçme Hamamı'ndan genel görünüm

Hamamlar ve Sarnıç

Tarsus'ta, kent içindeki nehir yatağının muhtemel uzantılarına yönelik kanıt niteliği taşıyan beş hamam ve bir sarnıç kalıntısı tespit edilmiştir. Hamamlardan birincisi, Zeytin Pazarı'nda açığa çıkarılan sarnıçla birlikte, bu yapının güney duvarında su dağıtım sistemi olabilecek kalıntılar ve zemini tuğla ile kaplanmış 7 odalı bir yapı kompleksidir⁶⁹. Bu alanda yapılan kazılarda çeşitli mekanlar ve mozaikli bir zemin açığa çıkarılmıştır⁷⁰. Bu yapı kalıntılarının, mozaik zemin için önerilen tarihten hareketle MS 1.-2. yüzyıl aralığında inşa edildiği söylenebilir. Kydnos'un batı kıyısında konumlanan⁷¹ bu yapı, şelalenin yaklaşık 1,5

⁶⁸ Göçmen 2021, 172-174.

⁶⁹ Alkaç ve Kaplan 2017, 97-98.

⁷⁰ Alkaç ve Kaplan 2017, 98.

⁷¹ Çavuş ve Alper 2013, 186-187.

km güneyinde, Cumhuriyet Alanı'nda açığa çıkarılan *cardo maximus*un ise yaklaşık 1 km kuzeyinde yer alır.

İkinci hamam, Tarsus Köprüsü'nün yaklaşık 150 m kuzeyindedir. Yöre halkı tarafından "Altından Geçme" olarak adlandırılan bu yapı, kent merkezinde yer almakta olup, kente ait modern yapılara entegre olmuş güney cephesinde ise duvar kalıntıları bulunmaktadır (fig. 9). Yapıya ait duvarlarda tuğladan örülmüş kemerler vardır ve kazılar sırasında *opus sectile* bir taban döşemesi açığa çıkarılmıştır. Roma Dönemi Hamamı (MS 2. yüzyıl)⁷² olarak nitelendirilen bu yapı kalıntıları, Zeytin Pazarı kalıntıları ve Tarsus Köprüsü'nün konumundan da anlaşılacağı üzere, Kydnos'un antik dönemdeki orijinal yatağının (İmparator Iustinianus'un nehir yatağını değiştirmeden önceki hali) hemen kıyısındadır. Söz konusu yapı, Strabon'un Kydnos Nehri'nin Gençler Gymnasionunu teğet geçtiği yönündeki aktarımı⁷³ ile ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda hem *gymnasion* hem de hamam yapısının aynı yerde bulunduğu önerilmektedir⁷⁴. Üçüncü hamam, Gözlükule Höyüğü'nün doğusunda açığa çıkarılmış olup, yapının *hypocaust* sistemi ile *caldarium* bölümü belgelenmiştir (fig. 10)⁷⁵. Kuzeyindeki Tarsus Köprüsü ve höyüğün konumu dikkate alındığında, bu yapının da Kydnos'un antik dönem yatağı esas alınarak Gözlükule'nin doğusunda inşa edilmiş olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Figür 10: Höyüğün doğusundaki hamamın *hypocaustu* (Tarsus Müzesi Arşivi)

Figür 11: Höyüğün batısındaki hamamın *hypocaustu* (Kaplan 2018, lev. 9)

Dördüncü hamam, Gözlükule Höyüğü'nün yaklaşık 1 km batısında, Caminur Mahallesi sınırları içinde yer alan ve 2017 yılında açığa çıkarılan kalıntılardır (fig. 11)⁷⁶. Kesitten görülebilen yapı kalıntıları, genel olarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Yapının konumu ve diğer hamamların Kydnos ile ilişkisi dikkate alındığında, höyüğün batısındaki hamamın da nehir ile bir bağlantısının olması beklenir⁷⁷. Bu doğrultuda, nehrin Gözlükule'den sonra güneydoğuya değil de güneybatıya, yani Kleopatra Kapısı'na doğru dirsek yaptıktan sonra Rhegma'ya (Tarsus Limanı) ulaştığı ve söz konusu yapının nehir esas alınarak inşa edildiği önerilmektedir⁷⁸.

Kydnos ile ilişkili son yapı, antik dönemde Tarsus'a liman olarak hizmet veren Rhegma'nın olduğu alanda, günümüzdeki Egemen köyü yakınlarında konumlanmaktadır. Hamam olarak nitelendirilen bu yapıya yönelik çok fazla veri bulunmamaktadır ancak,

⁷² Alkaç ve Kaplan 2017, 93-95.

⁷³ Str. XIV, 5, 12.

⁷⁴ Adak-Adıbelli 2013b, 193-194.

⁷⁵ Alkaç ve Kaplan 2017, 98-99.

⁷⁶ Kaplan 2018, 196-199.

⁷⁷ Kaplan 2018, 199.

⁷⁸ Kaplan 2018, 199.

yapının inşa tarihine yönelik Roma İmparatorluk Dönemi önerilmektedir⁷⁹. Bu hamamın konumu dikkate alındığında, Tarsus'un liman hamamı olabileceği akla gelmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Antik Tarsus'un modern kentin altında kalmış olması, kentte bilimsel kazıların yapılmasını güçleştirmektedir. Sadece kent merkezinde lokal olarak gerçekleştirilen kanalizasyon ve hafriyat kazıları, kent planının tam olarak ortaya çıkarılmasında yeterli olmamaktadır. Bu olumsuzluğa rağmen, yukarıda sözü edilen yapılar ve antik kaynak aktarımları referans alınarak, hem Tarsus hem de Kydnos Nehri ile ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkün hale gelmektedir. Buna göre, Gözlükule'deki yerleşim, Yeni Asur Dönemi'nden itibaren modern Tarsus'un bulunduğu lokasyona taşınmıştır. Burada, Doğu geleneklerinden esinlenilerek nehrin her iki yakasını kapsayacak biçimde kurulan yerleşim, MS 6. yüzyıla kadar uzanan, yaklaşık on üç yüzyıllık zaman diliminde mevcut konumunu korumuş ve antik Tarsus, Kydnos'un iki yakasında gelişip büyümüştür.

Tarsus Köprüsü ve ana arterlerden hareketle kent merkezindeki hamam, sarnıç ve kentin yakınlarındaki diğer köprü gibi yapıların anlamlandırılması ve Kydnos'un antik dönem yatağının takip edilmesi mümkün olabilmektedir. Tarsus'un birkaç yüz metre doğusunda bulunan Iustinianus Köprüsü'nün konumu, MS 6. yüzyılda gerçekleştirilen yatak değişikliğinin en belirgin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Kentin kuzeyinde bulunan Şelale Köprüsü ve çevresindeki kalıntılar ise, yatak değişikliğinin hangi noktadan yapıldığı hususunda çıkarım yapmaya olanak sağlar. Yapıların lokasyon seçimine doğrudan etki eden bir diğer önemli unsur ise, kentin ana arterleridir. Bu noktada Kleopatra Kapısı'ndan itibaren kuzeydoğuya yönelen *cardo decumanus* üzerinde Caminur Mahallesi'ndeki hamam ile "Altından Geçme" olarak adlandırılan hamam yer alırken, *cardo maximus* üzerinde Zeytinpazarı ile Gözlükule'nin doğusundaki hamam yapıları konumlanmaktadır. Bu durumda, Hellenistik ve Roma Tarsus'unun kent planlamasında kamusal yapıların ana arterler esas alınarak yerleştirildiği, özellikle su ile ilişkili hamam ve sarnıç benzeri yapıların yerlerinin belirlenmesinde ise Kydnos Nehri'nin kent merkezindeki uzanımı esas alındığı söylenebilir.

Erken dönemde kentin içinden geçen Kydnos, MS 6. yüzyıldaki yatak değişikliğinden sonra kentin dışından (doğudan) geçmeye başlamıştır (fig. 3-4). Fakat yatak değişikliği öncesinde nehrin kent içinde, özellikle güney kesiminde tam olarak nereden geçtiği ve hangi rotayı izleyerek denize ulaştığı saptanamamıştır. Bununla birlikte yapılan bir çalışmada, suyla ilişkili yapılar esas alınarak nehrin rotasına yönelik birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu doğrultuda, nehrin Gözlükule Höyüğü'nün doğusundan geçerek güneybatı yönde dirsek yaptığı önerilmektedir⁸⁰. Bu öneri tekrar değerlendirildiğinde, yukarıda ele alınan Tarsus Köprüsü'nün konumu, nehrin aksı bağlamında kesin çıkarımlarda bulunmaya imkân vermektedir. Nehrin rotasının batıya yani Caminur Mahallesi'ndeki hamama yönelebilmesi için Gözlükule'den itibaren neredeyse dik bir açı yapması gerekmektedir (fig. 3-4). Ancak hem adı geçen köprü'nün konumu, hem de Gözlükule'nin tahrip edilmiş etekleri düşünüldüğünde, nehrin güneybatıya bu kadar keskin bir açı oluşturacak biçimde yönelmesinin mümkün olamayacağı sonucuna ulaşılır. Su ile ilişkili hamam ve benzeri yapıların nehir yatağına yakın noktalarda konumlandırılması akla yatkın olabilir ancak, Roma'nın mimarlık ve özellikle su mühendisliği gibi alanlarda ulaştıkları seviye dikkate alındığında, yapıların mutlaka akarsu kıyısında konumlandırılmasına gereksinim duyulmayacağı da aşikârdır.

⁷⁹ Sayar 2004, 20.

⁸⁰ Kaplan 2018, 199.

Kydnos Nehri'nin varlığı sayesinde Tarsus üzerinden iç bölgelere ulaşım kolaylaşmıştır. Bu durum, üretici ile tüketici merkezler arasındaki ticari ilişkilerin önemli kanıtları olarak görülen seramiklerden de anlaşılmaktadır. Tarsus ve yakın çevresindeki araştırmalar sonucunda bulunan Kıbrıs, Yunanistan, Ege Adaları, Batı Anadolu, İtalya Yarımadası, Karadeniz, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika kökenli ithal seramikler⁸¹, bu kentin kurduğu ticari ilişki ağının geniş coğrafi yayılımını göstermektedir. Ele geçen seramiklerin tarihi MÖ 2. binyıl ile MÖ 1. binyıl aralığında dağılım göstermekte ve MS 7. yüzyıl içlerine kadar uzanmaktadır. Erken İslam Dönemi'ne tarihlenen çeşitli arkeolojik veriler, Arap dünyası ile kurulan bağlantıları da ortaya koymaktadır⁸². Gülek Boğazi'nin kuzeyinde yer alan önemli kentlerde ele geçen seramiklerin çeşitliliği de, bu seramiklerin Kydnos yoluyla taşınmış olabileceğini düşündürmektedir.

Arap akınlarına kadar ayrıcalığını koruduğu anlaşılan Tarsus'un içinden geçen önemli yol güzergâhının sadece askeri nitelik taşımadığı, bunun yanında yolun en önemli duraklarından biri olan kentin doğu-batı ticaretinde kilit rol oynadığı anlaşılmaktadır. Üstelik kentin ortasından akan Kydnos Nehri'nin Akdeniz ile buluştuğu nokta olan ve liman işlevi de gören bir lagün alanına sahip olması, önemli bir avantaj olarak nitelendirilebilir. Bu durum Tarsus'un kara ticaretinin yanında, limanı vasıtasıyla Akdeniz ticaretine de dâhil olduğunu ve hatta limana gelen malların nehir vasıtasıyla iç bölgelere transferinin yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Diocletianus'un MS 301 tarihli fiyat kararnamesine göre, nehir yolunun karayolundan 6 ile 10 kat arasında daha ekonomik olduğu vurgulanmıştır⁸³. Bu tarife dikkate alındığında, en azından Roma Dönemi'nde su yolu taşımacılığının önemli bir ekonomik ve pratik avantaj olduğu düşünülmelidir. Dolayısıyla Kydnos Nehri'ne sahip olan Tarsus kenti için de böyle bir avantaj söz konusu olmalıdır. Doğu ile batı arasında hem askeri hem de ticari açıdan Tarsus antik kenti önemli bir durak olarak öne çıkmakta ve antik dünyada adından sıkça söz ettiren kentler arasında yerini almaktadır. Kent ile ilgili bilgiler aktaran Strabon, Tarsus'un, dönemin metropollerini olan Atina ve Aleksandreia gibi kentlerden eğitim alanında daha gelişmiş olduğuna vurgu yapmaktadır⁸⁴. Uluslararası nitelikte bir yol güzergâhının kentten geçiyor olması ve bunun yanında Akdeniz ticaretinin merkezinde önemli bir limanı bulunması gibi avantajlar, kentin gelişiminde etkin rol oynamıştır. Bunun yanında Tarsus'un tam ortasından geçen Kydnos Nehri de, hem kentin planlanmasına hem de gelişmişlik düzeyinin artmasına önemli ölçüde katkılar sağlamıştır.

Sonuç olarak, Kydnos Nehri'nin Tarsus kentinin kuruluşundan başlayarak her dönemde önem arz ettiği anlaşılmakta ve yapılan aktarımlarda kentin adı kadar, Kydnos adının da öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nehrin bu kadar önemsenmiş olması ise, kentin nehir ile bütünleşik yapısının en önemli kanıtıdır. Kısacası, nehir kent ilişkisi düşünüldüğünde Priene, Miletos ve Aspendos kentlerinin içinden geçen nehirler gibi Kydnos Nehri de, Tarsus'un gelişiminde ve bir metropole dönüşmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

⁸¹ Jones 1950, 150-172; Hanfmann 1963, 18-332; Kozal 2005, 135-144; Arslan 2010, 30-31; Adak-Adıbelli 2013a, 19-28; Alkaç *et al.* 2013, 181-191; Kozal 2016, 54; Ünlü 2016, 1-9; Alkaç 2020a, 33-54; Alkaç 2020b, 55-64; Alkaç 2021, 191-214.

⁸² Özyar *et al.* 2017, 467-484.

⁸³ De Boer 2010, 176.

⁸⁴ Str. XIV, 5, 13.

Bibliyografya

- Adak-Adıbelli, I. (2013a). Tarsus Cumhuriyet Alanı'nda Bulunan İnsan Tasvirli Afrika Kırmızı Astarlılar. M. Tekocak (Ed.), *K. Levent Zoroğlu'na Armağan* (ss. 19-28). Akmed.
- Adak-Adıbelli, I. (2013b). Tarsus Roma Hamamı 2011 Yılı Çalışmaları. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu (Ed.), *Tarsus Kent Sempozyumu II* (ss. 192-203). Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Akşit, O. (1985). *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27 - M.S. 395)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alkaç, E. (2020a). Tarsus Hinterlandı: Kırıt Mahallesi Cankurtaran Tepesi Seramikleri. D. Kaplan (Ed.), *Tarsus Araştırmaları I* (ss. 33-54). Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. (2020b). Tarsus Hinterlandından Amphora Mühürler. D. Kaplan (Ed.), *Tarsus Araştırmaları I* (ss. 55-64). Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. (2021). Tarsus Hinterlandından Bir Grup Amphora: Keşbükü Buluntuları. D. Kaplan (Ed.), *Tarsus Araştırmaları II* (ss. 191-214). Bilgin Kültür Sanat.
- Alkaç, E. ve Kaplan, D. (2017). *Bir Başkent'in Tarihi ve Anıtları: Tarsus*. Ege Yayınları.
- Alkaç, E., Durugönül, S. ve Gökçay, B. (2013). Tarsus Köylü Garajı Mezar Yapısı ve Jeofizik Çalışmaları. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu (Eds.), *Tarsus Kent Sempozyumu II* (ss. 181-190). Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Alkım, U. B. (1965). The Road from Sam'al to Asitawandawa. Contributions to the Historical Geography of Amanus Region. *Anadolu Araştırmaları, II (1-2)*, 1-45.
- Arslan, N. (2010). *Kilikya Demir Çağı Seramiği. İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler*. Ege Yayınları.
- Barker, W. B. (1853). *Lares and Penates: Cilicia and Its Governors*. Ingram, Cooke, and Co.
- Belge, B. ve Aydınoglu, Ü. (2017). Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme. *Megaron, 12 (3)*, 460-474.
- Bing, J. D. (1969). *A History of Cilicia during the Assyrian Period* [Unpublished doctoral dissertation]. Indiana University.
- Boyd, T. D. (1978). The Arch and the Vault in Greek Architecture. *AJA* 82, 83-100.
- Casabonne, O., Forlanini, M. ve Lemaire, A. (2001). Ingira (Cilicie): Numismatique et Geographie Historique. *RBN, CXLVII*, 57-66.
- Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*. University of California Press.
- Çavuş, M. ve Alper, D. (2013). Mersin İli, Tarsus İlçesi, Eski Ömerli Mahallesi, Zeytin Pazarı Roma Sarnıcı Kurtarma Kazısı. 22. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 183-200.
- Dalley, S. (1999). Sennacherib and Tarsus. *AnatSt*, 49, 73-80.
- De Boer, J. G. (2010) River trade in Eastern and Central Thrace from the Bronze Age till the Hellenistic Period. *Eirene*, 46, 177-190.

- Desideri, P. ve Jasink, A. M. (1990). *Cilicia: Dall'eta di Kizzuwatna alla conquista Macedone*. Casa Editrice Le Lettere.
- Dinç, A. (2009). *Tarsus Çayı Havzasının Coğrafi Etüdü* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Durukan, M. (1998). M.Ö. 301-188 Arasında Olba Territoriumunda Yaşanan Siyasi Gelişmeler. *Olba, I*, 87-95.
- Durukan, M. (2015a). Anazarbus, Aegai ve Tarsus Kentlerinin Ticaret Yollarıyla Bağlantısı. *Çukurova Araştırmaları Dergisi, 1 (1)*, 1-7.
- Durukan, M. (2015b). Mersin'den Tarsus'a Kilikia Kıyılarındaki Kayıp Kentler: Zephyrion, Ingira, Aulai, Ankhiale, Kynda-Kundi, Sizzu. *Arkeoloji ve Sanat*.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Erzen, A. (1940). *Kilikien bis zum Ende Perserherrschaft*. Borna-Leipzig: Robert Noske
- Eser, E. (2014). Tarsus, Makam Camii Hz. Danyal Makam Türbesi Kazısı. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 38*, 1-34.
- Forlanini, M. (2013). How to Infer Ancient Roads and Itineraries from Heterogeneous Hittite Texts: The Case of the Cilician (Kizzuwatna) Road System. *Kaskal, 10*, 1-34.
- Göçmen, İ. (2021). *Cilicia Bölgesi Köprüleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Göçmen, İ. (2022). The Oldest Stone Bridge of Anatolia: The Tarsus Bridge. *Olba, 30*, 307-326.
- Göçmen, İ. ve Durukan, M. (2021). Cydnus Nehri Üzerindeki Iustinianus/Bac Köprüsü. M. A. Kaya ve K. Beşaltı (Eds.), *International Archaeology, Art History and Cultural Heritage Congress* (ss. 346-358). İksad Yayınevi.
- Hanfmann, G. M. A. (1963). The Iron Age Pottery of Tarsus. H. Goldman (Ed.), *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Vol. III: The Iron Age* (ss. 18-332). Princeton University Press.
- Held, W. (2002). Die Residenzstädte der Seleukiden: Babylon, Seleukia am Tigris, Ai Khanum, Seleukia in Pieria, Antiochia am Orontes. *Jdl, 117*, 217-250.
- Hild, F. ve Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini, 5*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jasink, A. M. ve Bomberdieri, L. (2007). The Göksu River Valley from Late Bronze to Iron Age: Local Cultures, External Influences, and Relations with Foreign Peoples. M. C. Hoff ve R. F. Townsend (Eds.), *Rough Cilicia New Historical and Archaeological Approaches* (ss. 16-26). Oxbow Books.
- Jasink, A. M. ve Bomberdieri, L. (2008). Assyrians, Phoenicians, Cypriots and Greeks: Co-existence of Foreign Cultural Influences in the Çukurova Plain during the Iron Age. *Olba, 16*, 23-56.
- Jones, F. J. (1950). The Pottery. H. Goldman (Ed.), *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. Volume I* (ss. 149-296). Princeton University Press.

- Kaplan, D. (2018). Tarsus'tan Yeni Bir Hamam: Tarsus'un Roma İmparatorluk Dönemi Kentsel Dokusuna ve Kydnos'un Rotasına İlişkin Yeni Görüşler. *Seleucia*, 8, 191-209.
- Kozal, E. (2005). Unpublished Middle and Late Cypriot Pottery from Tarsus-Gözlükule. A. Özyar (Ed.), *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus Gözlükule Interdisciplinary Research Project* (ss. 135-144). Ege Yayınları.
- Kozal, E. (2016). Cypro-Anatolian Connections in the 2nd Millennium BC. L. Summerer ve H. Kaba (Eds.), *The Northern Face of Cyprus New Studies in Cypriot Archaeology and Art History* (ss. 51-64). Ege Yayınları.
- Köse, V. (2017). Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler. *Anadolu / Anatolia*, 43, 179-210.
- Levick, B. (1967). *Roman Colonies in Southern Asia Minor*. Clarendon Press.
- Luckenbill, D. D. (1924). *The Annals of Sennacherib*. The University of Chicago Press.
- Mert, İ. H. (2021). Büyük Menderes Nehri ve Priene. O. Dumankaya (Ed.), *Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller, Prehistorya'dan Bizans Dönemine* (ss. 348-364). Doruk Yayınları.
- Öner, E., Hocaoğlu, B. ve Uncu, L. (2005). Tarsus Ovasının Jeomorfolojik Gelişimi ve Gözlükule Höyüğü. *Turqua*, V, 82-83.
- Özyar, A. ve Ünlü, E. (2015). Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus-Gözlükule. Ü. Aydınoglu (Ed.), *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları* (ss. 40-57). Mersin Valiliği.
- Özyar, A., Pancaroğlu, O., Ünlü, E. ve Vokaer, A. (2017). Recent Fieldwork at Tarsus-Gözlükule: The Medieval Levels. S. R. Steadman ve G. McMahon (Eds.), *The Archaeology of Anatolia 2: Recent Discoveries (2015-2016)* (ss. 197-226). Cambridge Scholars Publishing.
- Ramsay, W. M. (2000). *Tarsus, (Aziz Paulus'un Kenti)* (Çev. L. Zoroğlu). Türk Tarih Kurumu.
- Sayar, M. H. (2004). Mersin'de Kayıp Kentler: Mersin'in Antikçağ Yerleşim Coğrafyası. F. Özdem (Ed.), *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin* (ss. 11-26). Yapı Kredi Yayınları.
- Sayar, M. H. (2013). Tarsus'un Coğrafi Konumunun Eskiçağ Tarihinde Önemli Merkezlerden Biri Olmasında Oynadığı Rol. Y. Özdemir ve A. Cerrahoğlu (Eds.), *Tarsus Kent Sempozyumu II* (ss. 22-28). Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları.
- Sayar, M. H. (2019). Römische Straßen und Meilensteine im Ebenen Kilikien. A. Kolb (Ed.), *Roman Roads. New Evidence-New Perspectives* (ss. 147-165). De Gruyter.
- Sayce, A. H. (1910). The Cilician Cities of Anchiale and Illubri. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (October 1910)*, 1339-1343.
- Schnabel, P. (1923). *Berosos und die Babylonisch-Hellenistische Literatur*. Teubner.
- Starr, S. F. (1963). Mapping Ancient Roads in Anatolia. *Archaeology*, 16, 163-169.
- Tekin, O. (2001). River-Gods in Cilicia in the Light of Numismatic Evidence. *Varia Anatolica*, 13, 519-551.
- Tempesta, C. (2005). Antiochus IV Epiphanes and Cilicia. *Adalya*, 8, 59-81.

- Ünlü, E. (2016). Tarsus-Gözlükule Höyüğü Geç Tunç IIb Katmanında Rastlanan Seramik Devamlılıkları. *Cedrus*, IV, 1-9.
- Ürkmez, Ö. (2021). Kaystros Nehri ya da Menderes Nehri Arkeolojisi. O. Dumankaya (Ed.), *Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller, Prehistorya'dan Bizans Dönemine* (ss. 573-598). Doruk Yayınları.
- Von Aulock, H. (1963). Die Münzprägung der Kilikischen Stadt Mopsos. *AA*, 2, 231-278.
- Yıldız, A. (2008). Tarsus Makam-ı Danyal Camii Kurtarma Kazısı. 16. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 31-46.
- Zoroğlu, L. (1995). *Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları*. Kemal Matbaası.
- Zoroğlu, L. (1996). Tarsus Cumhuriyet Alanı 1994 Yılı Çalışmaları. 17. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (2), 245-262.